

אום אל עומדן, מודיעין העתיקה, שימור שרידי הכפר ובית הכנסת ופיתוחם

שרידי הכפר היהודי המכונה "אום אל עומדן" מצויים בדרום-מערב העיר מודיעין, לצד כביש 'שדרות החשמונאים' המוביל לכניסה הדרומית של העיר. האתר נחשף בשנים 2000-2001, בחפירת הצלה שנערכה בעקבות תכנית לסלילת כביש. עם חשיפת שרידי היישוב החקלאי ובליבו בית הכנסת, הוחלט להסיט את תוואי הכביש דרומה ולהציג את השרידים הקדומים לציבור. היישוב העתיק מתוארך לתקופה ההלניסטית הקדם-חשמונאית, מהמאה ה'ב' לפנה"ס, התקיים ברציפות עד מרד בר כוכבא, עד המאה ה'ב' לסה"נ. בתקופה הביזנטית נדד מרכז היישוב צפונה, שטח הכפר היהודי כוסה בעפר והוסב לשטח חקלאי.

כניסה לאתר בדרך העתיקה, חנוכה 2014

עבודות השימור בבית הכנסת 2014

בתחום היישוב הקדום נחשפו: מקבצי מגורים התחומיים בסמטאות (אינסולות), מתחם ציבורי ובו בית הכנסת, שאליו נכנסים מחצר רחבה ומקווה טהרה. מחוץ ליישוב זוהו מתקנים חקלאיים עתיקים כגון גתות, קולומבריום, טרסות וסכרים. דרך שאורכה מאות מטרים חצתה את היישוב והמשיכה אל מחוץ לתחומו, מזרחה ומערבה. החופרים אלכסנדר און ושלומית וקסלר־בדולח הציעו לזהות את המקום כמודיעין העתיקה.

בשנת 2010, בתמיכת תכנית "ציוני דרך" של אגף מורשת במשרד ראש הממשלה, ניגשנו לתכנון השימור של האתר ופיתוחו.

תכנון עבודות השימור של שרידי הכפר היהודי הציבו בפנינו דילמה לא פשוטה. האתר מייצג תהליכים חשובים בהתפתחות ההיסטורית של העם היהודי, אך למרות חשיבותו הרבה שרידיו דלים. הקירות השתמרו לגובה של נדבך או שניים, והם מציגים בנייה כפרית, פשוטה וצנועה. בעוד שבארץ נחשפו אתרים מפוארים מאוד מאותה עת, כאן לא נמצאה בנייה מונומנטלית, לא נמצאו פסיפסים מרשימים ולא פרסקאות. נדרשנו אם כן לשאלה איך ניתן להעביר לקהל את משמעותו של המקום, כשהממצא הפיזי דל ומציג בנייה פשוטה וגסה?

עם בחינת המשמעות התרבותית של האתר הבנו, כי דלות החומר אינה מכשלה אלא הזדמנות. הזדמנות במקום שאינו מונומנטלי, שמציג יישוב טיפוסי פשוט וצנוע, שערכיו הם בתכנים חברתיים ודתיים שהתפתחו בו ולא בפארו. הזדמנות להתבונן בתקופה שבה אירעו תהליכים חשובים בגיבוש הזהות היהודית: המרד הגדול, חורבן בית המקדש, כישלון מרד בר כוכבא, ובעקבותיו הצורך להמשיך את קיום העם והדת היהודית למרות המגבלות הרבות שכמעט הביאו עליה כליה.

מאז נחפר האתר ופורסם, דנו טובי החוקרים בחשיבותם התרבותית של השרידים, ובהם חופריו: א. און וש. וקסלר בדולח, וחוקרים נוספים: ישראל לוין, אהוד נצר ודוד עמית.

בהסתמך על כתובת תאודוטוס, שהתגלתה בחפירות עיר דוד ב־1913, שימש בית הכנסת "...לשם קריאת תורה ולימוד מצוות, ואת האכסניה והחדרים ומתקני המים לשם הארחת הנצרכים מן הניכר...". הכתובת מעידה אם כן על משמעותו הקהילתית של המבנה שפעל בימי הבית השני בירושלים.

לוין מביא מקורות היסטוריים נוספים מהמשנה, מכתבי יוסף בן מתתיהו ומהברית החדשה, המחזקים את דברי תאודוטוס. בית הכנסת שימש את הקהילה לכל צרכיה: הדתיים, כמו קריאה משותפת בתורה, לימוד ותקיעה בשופר, לדיונים ציבוריים שונים וכן ללינת אורחים. אהוד נצר ואחריו דוד עמית עסקו במאפיינים האדריכליים של בתי הכנסת מימי בית המקדש, ובהם אולם מוקף ספסלים ושורת עמודים בינם לבין החלל המרכזי, המרמזת על מבנה בסיליקלי. שני

הפנינג חנוכה, 2014

אלום מורב ש

בית הכנסת לפני העבודות, 2012

פרט סימון גדרות משוחזרות, 2014

החוקרים מסכימים, כי בתי הכנסת בתקופה זו לא הופנו לירושלים. הדבר מחזק את העובדה שהם לא שימשו אז לתפילה. עמית רואה במיקום של בית הכנסת מאפיין חשוב בזיהויו, בית הכנסת נמצא במרכז היישוב ולפניו חצר רחבה. בית הכנסת במודיעין נפגע בימי המרד הגדול ושוקם בחופזה, תוך שימוש משני בפרטי בנייה קיימים, לאחר חורבן בית המקדש. בית הכנסת פעל עד מרד בר כוכבא. בסיפורו של בית הכנסת מגולם המעבר של התפילה אל בתי הכנסת, כפי שנהוג היום.

בשנת 2001, בסיום החפירות, נערכו במקום עבודות שימור ראשוניות וחלק מהאתר גודר וננעל. כיוון שהמקום לא הוסדר למבקרים קשה היה להבין את ההקשרים של הממצא, ומאחר שהוא לא תוחזק הצמחייה כיסתה אותו מחדש. דלות החומר של השרידים הכתיבה לנו פיתוח אקסטנסיבי ברובו. דרך העפר העתיקה שחצתה את היישוב והייתה רחוב ראשי נחשפה ושוקמה. כדי להדגיש

מראה כללי בגמר העבודות

את המעבר מהאזור החקלאי לתחום היישוב, הקמנו גדרות אבן המשחזרות נוף חקלאי קדום, ובהן נטעו יערני קק"ל עצי בוסתן האופייניים לאזור. שילבנו עצי פרי עם עצים הנותנים צל כדי למשוך את הקהל לשבת בצלם ולטעום מפריים. כדי להבדיל בין הגדרות שאנחנו הקמנו לבין הגדרות הקדומות שילבנו בבנייה יציקות שבהן מוטבע תאריך ההקמה. גתות ומתקנים שנחשפו לאורך הדרך מעידים על הפעילות החקלאית במקום. הגתות שומרו, ולצדן הוצב שלט ובו איור הממחיש את דריכת הענבים ליין.

כיום, עיקר השרידים שנחשפו בתחום בתי המגורים הם תת קרקעיים. כדי לאפשר לקהל לבקר בהם יש צורך בפיתוח הסדרי בטיחות רבים ויקרים. בשל כך, בשלב זה של פיתוח האתר, צוינו השרידים של מבני המגורים בשילוט, אך הגישה אליהם נחסמה.

מניסיוננו באתרים רבים אחרים למדנו שכדי שאתר יטופל, יתוחזק ויישמר לאורך זמן דרושה מודעות גבוהה לשימור המורשת, התעניינות רבה מצד הרשות האמונה עליו וקהילה מעורבת שהאתר חשוב לה. עיריית מודיעין, כמו רשות העתיקות, ראתה בשיקום שרידי היישוב הקדום, ובעיקר בשרידי בית הכנסת הזדמנות לחבר את קהילת תושבי מודיעין המודרנית עם ערכי הקהילה של מודיעין הקדומה, זו שחיה במקום לפני כמעט 2000 שנה. בפיתוח האתר ובשימורו השתתפו תלמידי כיתות ד' בבתי הספר הסמוכים: "רעים" ו"אלונים". התלמידים למדו על האתר, טיילו בו, השתתפו בחפירה באתר והעניקו ספרי תורה לתלמידי כיתות א' בטקס שנערך במקום.

בית הכנסת משמש כיום את תושבי מודיעין לאירועים מגוונים: לקבלות שבת, להדלקת נרות בחנוכה, לאירועי בר מצווה וכאמור לקבלת ספר תורה בכיתה א'. ראינו חשיבות לכנס את הקהל בצוותא בבית הכנסת עצמו, כשהוא יושב בהיקף החדר, באותה צורה שבה ישב הקהל בימי בית שני. את חתכי האדמה מצפון לבית הכנסת, שנוצרו בחפירה הארכאולוגית, ייצבנו כשתי מדרגות אדמה, כך שבאירועים רבי משתתפים ניתן להציב עליהן כסאות או לפרוס מחצלות. כדי להרחיב את שעות הפעילות האפשרית באתר הותקנה בו תאורה סולרית, חסכונית בחשמל, שאינה דורשת העברת תשתית בתת הקרקע ושאינה פוגעת בארכאולוגיה.

יזם | עיריית מודיעין, תכנית "ציוני דרך" של אגף מורשת במשרד ראש הממשלה, קק"ל ורשות העתיקות

תיעוד ותכנון | אדר' יערה שאלתיאל, אדר' מיכל רטנר, אדר' נוף עידו רוזנטל
ביצוע | צוותים בראשות המשמרים צגאי אסמאין, עליזה ואן זיין
ועמית רוזנבלום

הסברה וחינוך, רשות העתיקות | מירב שי, דניאל וינברגר
ליווי ארכאולוגי | שלומית בדולח וקסלר
